

Horváth Katalin

**Episztemikus modalitás
a mai német és magyar nyelvben**

Tézisek

Budapest, 2009

1. A dolgozat célkitűzései, a vizsgált korpusz, a dolgozat felépítése

Disszertáciomban a mai német és magyar, két genetikailag nem rokonítható nyelv episztemikus kifejezőeszközeinek korpuszvizsgálatára és összevetésére törekedtem. A vonatkozó szakirodalommal szemben nem csak egy kifejezőeszköz-csoport, például a módbeli segédigék vagy a módosítószók elemzésére szorítkoztam, hanem vizsgáltam a grammatikai kifejezőeszközöket – a németben a módbeli segédigéket, a magyarban az episztemikus funkciójú segédigéket és a *-hat/-het* szuffixumot, továbbá mindkét nyelv esetében az episztemikus módosítószókat és mellékneveket, valamint a kognitív predikátumokat.

A vizsgálat alapját Nuyts (2001a) modellje alkotta, aki a fenti kifejezőeszköz-csoportok egy-egy elemét vizsgálta a német és a holland nyelvben. Disszertációm szorosabb értelemben vett célkitűzése az volt, hogy a Nuyts által kidolgozott, a különböző kifejezőeszköz-csoportok közötti választást motiváló funkcionális tényezőket az általa nem vizsgált német episztemikus elemekre vonatkoztassam, illetve hogy megvizsgáljam, mennyiben tekinthetők érvényesnek egy nem germán nyelv, a magyar megfelelő kifejezőeszközeire.

Ezidáig kevés korpuszelemzés született a modális ill. episztemikus kifejezőeszközökről mindkét vizsgált nyelv esetében (vö. Diwald 1999, Mortelmans 1999, Nuyts 2001a, Kugler 2002, 2003, 2007 és 2008, részben Kiefer 2005). Ezek Nuyts kivételével egy-egy kifejezőeszköz-csoporttal foglalkoznak, és Diwald kivételével a legfontosabb elektronikus korpuszt, a Mannheimer Korpuszt és az MNSZ-t – illetve azok bizonyos alkorpuszait – veszik alapul. A tervezett vizsgálat komplexitásának és kontrasztív jellegének fényében célszerűbbnek tűnt egy saját, német és magyar szövegekből álló, lehetőleg nagy korpusz összeállítása. Mind a német, mind a magyar korpusz kb. 250 ezer szövegszóból áll és öt-öt, különböző szövegtípust tartalmazó, egyenként 50 ezer szövegszós alkorpuszból épül föl (jegyzőkönyvek a Német Szövetségi Gyűlés és az Országház üléseiről, két író naplója, elbeszélések, szakszövegek az Európai Unióról és a szocializációról, újságcikkek ill. kommentárok három országos napilapból a biztonságpolitikáról, az éghajlatváltozásról és Kínáról).

A disszertáció hét fejezetből áll. A bevezetés után a 2. fejezetben összevetem a különböző modalitás-fogalmakat és a modalitás típusainak rendszereit. A 3. fejezet az episztemikus modalitással foglalkozik, a fogalom meghatározását követően tárgyalom az objektív és a szubjektív episztemikus modalitás megkülönböztetését, valamint a modalitás és az evidencialitás összefüggéseit. Ezután bemutatom Nuyts említett modelljét, majd megindoklom, hogy miért zártam ki a vizsgálatból a néha episztemikusnak tartott árnyaló partikulákat. A 4. és az 5. fejezet alkotják a dolgozat törzsét. A 4. fejezetben a német, az 5. fejezetben a magyar nyelv kifejezőeszköz-csoportjait veszem sorra, és itt mutatom be a korpuszvizsgálat eredményeit. A 6. fejezetben összevetem a két nyelv episztemikus

rendszerét és a korpuszelemzés eredményeit, majd Nuyts funkcionális faktorjaira vonatkoztatva értékelem őket. A dolgozatot záró, hetedik fejezetben összegzem a disszertáció legfontosabb eredményeit.

2. Modalitás

A vonatkozó szakirodalomban több helyütt találni utalást arra, hogy nem könnyű a modalitás fogalmát úgy meghatározni, hogy az magába foglalja a különböző, a modalitás fajtáinak tekintett szemantikai kategóriákat (vö. Öhlschläger 1984, 1986, Bybee/Perkins/Pagliuca 1994, Nuyts 1994, 2001a, 2005, 2006). A modalitás nyelvészeti kutatása a modális logikából építkezett, amelyben a modalitást a lehetőség és a szükségszerűség fogalmával definiálják, és az egyes modalitásfajtákat különféle elérhetőségi relációk ill. beszédhátterek segítségével határozzák meg. Az elméleti keretnek megfelelően a modális logika csak olyan proposíciókkal foglalkozik, melyekhez igazságérték rendelhető, így tehát nem vizsgálja a dolgozat tárgyát képező (szubjektív) episztemikus modalitást.

Problematikusnak tűnik továbbá azon – elsősorban egy nyelv módbeli segédigéinek vizsgálatánál fellelhető – eljárás, amelyben nem egy kidolgozott modalitás-fogalmat vesznek alapul, hanem a segédigék minden használatát modálisnak tekintik (ld. a német módbeli segédigék esetében Diwald 1999). Egy ily módon mintegy utólag nyert modalitás-fogalom azonban még olyan nyelvek esetében sem felel meg egymásnak, melyekben a módbeli segédigék egy többé-kevésbé jól elhatárolható csoportot alkotnak, mint például az angolban és a németben. Másfelől pedig kérdéses, hogy vajon a módbeli segédigék összes használata modálisnak tekinthető-e, ld. van der Auwera/ Plungian (1998) pre- ill. posztmodális szemantikai kategóriáit.

A kutatók véleménye megegyezik abban a tekintetben, hogy az episztemikus modalitás a modalitás többi fajtájától eltér, mivel azt fejezi ki, hogy a beszélő az adott tényállást nem állítja, hanem pusztán kisebb-nagyobb bizonyossággal feltételezi. Ez a megfontolás áll annak a véleményem szerint megalapozott javaslatnak a hátterében, mely a modalitás fogalmát az episztemikus modalitással teszi egyenlővé (ld. H. Molnár 1965/1997, 1968, később Öhlschläger 1984, 1986 és Nuyts 1994, 2001a, 2005, 2006).

3. Episztemikus modalitás

Az episztemikus modalitást ill. a módbeli segédigék episztemikus használatát a kutatók vagy egységesen írják le (Coates 1983, Bybee/Perkins/Pagliuca 1994, van der Auwera/Plungian 1998, Palmer 2001), vagy pedig eleve különbséget tesznek a szubjektív és az objektív episztemikus modalitás közt (Öhlschläger 1989, Diwald 1999, Hundt 2003, Kiefer 2005). Az előbbi munkákban

megfogalmazott definíciók megegyeznek az utóbbiakban található, a szubjektív episztemikus modalitásra vonatkozó meghatározásokkal. Ezek közös és lényegi eleme a beszélőre való utalás, mivel egy episztemikusan modalizált megnyilatkozással a beszélő azt fejezi ki, hogy az ábrázolt szituáció fennállását többé-kevésbé valószínűnek tartja. Az episztemikus modalitás meghatározása szempontjából központi jelentőséggel bír az objektív és a szubjektív episztemikus modalitás közti különbségtétel, valamint a modalitás és az evidencialitás egymáshoz való viszonya.

3.1. Objektív és szubjektív episztemikus modalitás

A szubjektív–objektív megkülönböztetést Lyons (1977) vetette föl, aki ugyanazon, a *must* és a *may* segédigéket tartalmazó mondathoz két-két lehetséges interpretációt rendelt. Lyons szerint ezek értelmezhetők annak az állításaként, hogy egy tényállás logikai következtetések alapján lehetséges ill. szükségszerű, hogy igaz (objektív episztemikus), valamint a beszélőnek a tényállás fennállására vonatkozó becsléseként (szubjektív episztemikus). A különbségtételt, ha nem is ugyanebben a formában, számos kutató elfogadja (Öhlschläger 1989, Diewald 1999, Hundt 2003, Kiefer 2005). A nézeteik közti eltérések a következő pontokban érhetők tetten. Először is jogosan érvel Diewald és Hundt a kétfajta modalitástípus alapvető, az elnevezésükben is megmutatkozó elkülönítése mellett, míg Öhlschläger és Kiefer az episztemikus modalitás két fajtájának tartja őket. Másodszor Öhlschläger, Hundt és részben Kiefer egyetlen, sokszor konstruált mondat két lehetséges értelmezéséről beszél, ezzel szemben Diewald és részben Kiefer a két modalitásfajtát különböző (korpusz-)példák alapján mutatja be. Végül pedig Öhlschläger, Diewald és Hundt szembeállítják a beszélőre való vonatkoztatás nélküli evidenciát (objektív episztemikus) és az evidencia nélküli beszélőre való vonatkoztatást (szubjektív episztemikus), míg Kiefer ez episztemikus megnyilatkozásokat eleve összekapcsolja az inferenciával.

A fentiekkel szemben Verstrate (2001) és Nuyts (2001a, 2001b) elveti a Lyons által javasolt megkülönböztetést. Verstrate szerint az episztemikus megnyilatkozások mindig szubjektívek, vagyis performatívak, ám némelyik, ezzel ellentétes kontextusban (pl. kérdőmondatban vagy feltételes mellékmondatban) csak nem performatívan értelmezhetők. Nuyts pedig egy másik koncepciót dolgoz ki, amelyben bevezeti az episztemikus modalitástól független, de azzal érintkező, (inter)szubjektív evidencialitásnak nevezett dimenziót. Az ő javaslata szerint tehát a „szubjektív“ fogalmat nem az „objektív“, hanem az „interszubjektív“ fogalommal kell szembeállítani. A beszélő egy ebben az értelemben vett szubjektív megnyilatkozással azt jelzi, hogy csak ő tud az ennek alapjául szolgáló evidenciákról, míg egy interszubjektív megnyilatkozásból az derül ki, hogy az evidencia többek számára is ismert és hozzáférhető.

Az előbbi elképzelések áttekintése alapján elmondható, hogy valóban megalapozatlan az evidenciák és a beszélőre való vonatkoztatás szembeállítás. Problematicusnak tűnik azonban Nuyts (inter)szubjektív-fogalma is, mivel ez végső soron annak a szintaktikai szerkezetnek a függvénye, amelyben az episztemikus kifejezőeszköz előfordulhat. Ha állítmányi szerepű a kifejezőeszköz, és az alany a beszélőre referál, akkor szubjektív, ha nem a beszélőre utal, akkor interszubjektív az episztemikus megnyilatkozás. Végül pedig mind Diewald és Kiefer példái, mind a korpuszvizsgálat azt mutatják, hogy az általános érvényű lehetőségekről ill. ritkábban szükségszerűségekről szóló kijelentéseket valóban el kell határolni a szubjektív episztemikus megnyilatkozásoktól.

3.2. Episztemikus modalitás és evidencialitás

A szakirodalomban teljes az egyetértés abban, hogy az evidenciális kifejezőeszközökkel a beszélő azt adja meg, hogy milyen evidenciák, források képezik az állítás, a proposíció alapját. A számos nyelv evidenciális jelölőinek vizsgálata során fölállított rendszerek is megegyeznek abban, hogy az evidencialitást három alkategóriára kell osztani, és meg kell különböztetni a direkt (*attested, sensory*), a kvotatív (*reported, mediated*) és a következtetési (*inferring, reflected, inferential*) evidenciát.

Ezzel szemben a kutatók különbözően, néha egymásnak homlokegyenest ellentmondóan ítélik meg a modalitás és az evidencialitás közötti kapcsolatot. De Haan (1999, 2001a) szerint a két kategória diszjunkt, Palmer (1986) és Willett (1988) szerint az evidencialitás részét képezi az episztemikus modalitásnak. Mások szerint a két kategória közt részben van átfedés, mégpedig az inferencialitás (ld. van der Auwera/Plungian 1998 és Palmer 2001 az episztemikus szükségszerűsége nézve, Plungian 2001 az episztemikus lehetősége is) ill. a kvotativitás esetében (ld. Bybee/Perkins/Pagliuca 1994, valamint Diewald 1999 és Vater 2001 a *sollen* és *wollen* segédigékről).

Megalapozatlannak tűnik azonban a második és az utolsó elképzelés is. Az evidencialitás egésze már csak azért sem tekinthető a modalitás vagy az episztemikus modalitás egyik alkategóriájának, mivel a közvetlen evidencia jelölői éppen azt fejezik ki, hogy a beszélő közvetlenül, érzékszervi úton megtapasztalta az ábrázolt tényállást, itt tehát nem lehet szó arról, hogy bizonytalan volna annak fennállását illetően. Másrészt pedig a kvotatív evidencialitás esetében a beszélő esetleges fenntartása legfeljebb mint kontextuális implikátúra jelenhet meg, de nem tekinthető az evidenciális jelölő jelentésmozzanatának (ld. de Haan 1999 és Lazard 2001 kiterjedt vizsgálatait, valamint Mortelmans 2000 és Horváth előkész. a német módbeli segédigék kvotatív használatáról).

Behatóbb tanulmányozás után kiderül, hogy de Haan sem olyan értelemben tekinti diszjunktak a két kategóriát, hogy egyáltalán ne érintkeznének. Sokkal inkább amellet érvel, csakúgy mint Plungian,

hogy a kettő közti kapcsolat nem megfordítható: az evidenciális jelölők önmagukban nem tételeznek föl bármilyen episztemikus mozzanatot, míg egy episztemikus megnyilatkozás szükségképpen valamilyen evidencián alapul.

A fentiek értelmében tehát az inferenciális evidencia valóban a két kategória metszete, mégpedig a bizonyosság fokától függetlenül. Egyetérthetünk azon kutatókkal, akik szintén elképzelhetetlennek tartják, hogy a mindenkori beszélő feltételezése ne nyugodnék valamilyen jellegű tudáson, ismereten, evidencián (ld. Ulvestad 1991, Sanders/Spooren 1996, 1997, Nuyts 2001a, 2001b, Kiefer 2005). Ennek fényében természetesen tarthatatlannak bizonyul a fent említett elképzelés, amelyben a beszélő szubjektivitását és az evidenciát mint egymást kölcsönösen kizáró tényezőket állítják szembe (ld. Öhlschläger 1989, Diewald 1999, Hundt 2003). Mindezt a grammatikai kifejezőeszközök vizsgálata is alátámasztja: a német esetében az episztemikus korpuszadatok felében, a magyar esetében egyötödében megjelenik az evidencia az episztemikus megnyilatkozás szövegkörnyezetében.

Megemlítendő azonban, hogy az inferencialitás elkülönül a direkt és a kvotatív evidencialitástól, és inkább metaevidenciális kategóriának tűnik. Az utóbbiak ugyanis valóban azt jelzik, hogy milyen típusú evidencia áll a beszélő kijelentésének hátterében, ezzel szemben az inferenciális jelölő azt fejezi ki, hogy valamilyen következtetés alapján jutott a beszélő az adott állításra.

4. Nuyts funkcionális faktorjai

A vizsgálat alapját Nuyts (2001a) funkcionális faktorokra épülő modellje képezte. Nuyts négy kifejezőeszköz-csoportot vizsgált, mégpedig az episztemikus módosítószókat (*modal adverbs*), az állítmányi szerepben használt episztemikus mellékneveket (*modal adjectives*), a kognitív predikátumokat (*mental state predicates*) és a módbeli segédigéket (*modal auxiliaries*). Ennek alapján négy, a kifejezőeszközök közötti választás szempontjából releváns funkcionális faktort állított föl:

a) szubjektív vs. interszubjektív evidencialitás: az episztemikus kvalifikáció a beszélő szubjektív tudásán alapul-e, amikor is kizárólag ő vállalja érte a felelősséget, avagy olyan evidenciákon, amelyek mások számára is hozzáférhetőek:

(1) I **think** they have run out of fuel. vs. It is **probable** that they have run out of fuel.

b) performativitás vs. deskriptivitás: a beszélő aktuális feltételezéséről van-e szó, vagy pedig másról ill. a beszélő korábbi feltételezéséről:

(2) I **think** they have run out of fuel. vs. John **thinks** / I **thought** they have run out of fuel.

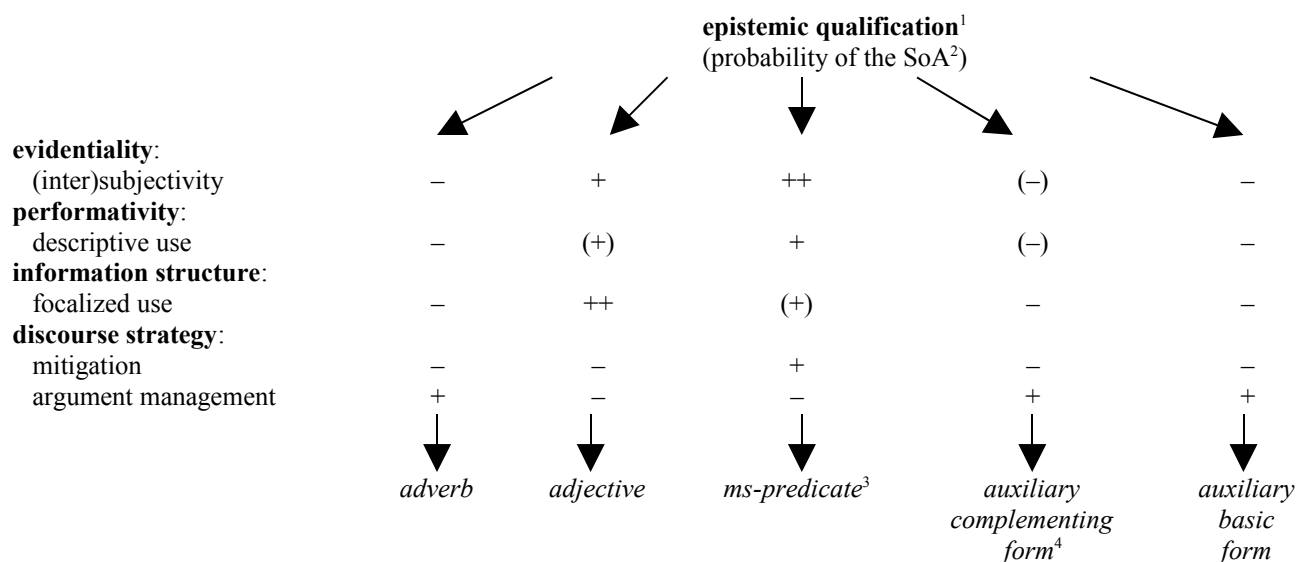
c) információszerkezet: fókuszált-e maga az episztemikus kvalifikáció:

(3) It is **highly improbable** that they have run out of fuel. vs. They have **probably** run out of fuel.

d) diskurzuszstratégia: szándéka-e a beszélőnek az episztemikus modalizálással, hogy valamilyen, a közte és a hallgató közötti viszony szempontjából lényeges diskurzuszstratégiai célt valósítson meg:

(4) ja ich **glaube** das haben wir doch sehr deutlich gesagt (Nuyts 2001a: 165 (165) példája)

Korpuszvizsgálata alapján Nuyts a következő mátrixot állítja föl:



1. ábra: Az episztemikus kifejezőeszköz-csoportok használatánál releváns faktorok Nuyts eredményi alapján (Nuyts 2001a: 227, Figure 3. Factors in the use of epistemic expression types)

Az ábrából kitűnik, hogy a kognitív predikátumok esetében az a döntő, hogy használatukkal az episztemikus kvalifikációt szubjektíven lehet kifejezni, az episztemikus melléknevek tekintetében pedig az, hogy fókuszálható az episztemikus kifejezőeszköz, ezáltal maga a beszélő feltételezése. Ezen két kifejezőeszköz-csoporttal szemben a módosítószók és a módbeli segédigék messzemenően semlegesek a funkcionális faktorok tekintetében.

5. A vizsgálat eredményei

A következőkben 1.) néhány fontos eredményt emelek ki a vizsgált kifejezőeszköz-csoportokkal kapcsolatosan, valamint 2.) a Nuyts által javasolt funkcionális tényezők fényében áttekintem a korpuszvizsgálat eredményeit.

¹ ++: valószínűleg a legfontosabb tényező az adott kifejezőeszköz-csoport választásában,

+ : gyakran döntő tényező a kifejezőeszköz használatában,

(+): szerepet játszhat és néha valóban szerepet is játszik a kifejezőeszköz választásában,

(–): ritkán releváns a kifejezőeszközre nézve,

– : soha nem játszik szerepet a kifejezőeszköz választásában (Nuyts 2001a: 102f., 227).

² tényállás (*state of affairs*).

³ kognitív predikátum (*mental state predicate*).

⁴ Vö. *Es kann/könnte sein, dass sie krank ist.* (complementing form) vs. *Sie könnte krank sein.* (basic form).

A grammatikai kifejezőeszközök

1. A vizsgálandó kifejezőeszközök kiválasztásakor azt tartottam szem előtt, hogy melyeknek van valóban episztemikus használata. Ennek megfelelően a központi segédigék közül a *können*, *müssen*, *dürfte*, *mag* és *sollte* segédigéket, a marginálisak közül a *werden* és *nicht brauchen* segédigéket vizsgáltam, de nem foglalkoztam a *sollen* és *wollen* kvotatív használatával. Episztemikus használatukban ezeket a segédigéket általában egy, a bizonyosság különböző fokait jelölő skálán szokták elhelyezni, ld. például *könnte* > *kann* / *mag* > *sollte* > *müsste* / *dürfte* > *wird* > *muss* (van der Auwera/Amman/Kindt 2005: 251). Diewald (1999: 215ff., 231ff.) elveti ezt az egydimenziós rendszert, szerinte a *können* és *müssen* tisztán episztemikus, míg a *dürfte* és *mag* ezenfelül forikus is: a *dürfte* anaforikus, a *mag* koncesszív és kataforikus. A korpuszvizsgálat fényében az utóbbi esetben azonban csak tendenciákról beszélhetünk. A *dürfte*-t tartalmazó példák negyede ugyanis nem tekinthető anaforikusnak, míg a *mag*-ot tartalmazók harmada tisztán episztemikus, ami ellentmond Diewald (1999: 238) azon állításának, mely szerint a koncesszivitás a *mag* specifikus, megkülönböztető jegye az episztemikus segédigék rendszerében.

A főnévi igenévvel használt *werden* segédigét Vater (1975, 1997, 2001) módbeli segédigének, Leiss (1992) és Zifonun et al. (1997) temporális segédigének tartja, míg Matzel/Ulvestad (1982) és Ulvestad (1984a) szerint bizonyos esetekben módbeli segédige, Fritz (1997) és Diewald (2005) szerint pedig sem módbeli, sem temporális segédige. Akárhogy is kategorizáljuk a szerkezetet, az bizonyos, hogy a múlta és a jelenre vonatkozó használata egyértelműen episztemikus. Ez azonban feltűnően ritkának bizonyult, az összes adat két százaléka volt ide sorolható. A jövőre vonatkozó példák elemzésekor kiderült, hogy a szerkezetet elvétele lehet az egyszerű jelenidővel vagy a befejezett jelenidővel helyettesíteni, elsődlegesnek tehát a temporális funkció tűnik. Az pedig, hogy a jövőre vonatkozó megnyilatkozás értelmezhető-e valamilyen tervezett vagy előre látható eseményről szóló definitív állításként, vagy inkább „modalizált“, jobban mondva „szubjektív“ feltételezésként, az leginkább a tényállás jellegétől és a beszélő szerepétől ill. tudásától függ.

A némettel szemben a magyarban nem határolható el olyan módbeli segédige-csoport, melynek tagjai morfo-szintaktikailag és funkcionálisan is egységes kategóriát alkotnak. A magyar szakirodalom is megemlíti ugyan jónéhány módbeli ill. modális jelentésű segédigét (Kálmán C. et al. 1989, Lengyel 2000a, 200b, Kiefer 2005), ezekről azonban nem állítható, hogy rendszeresen volna episztemikus funkciójuk is. A legtöbb segédige esetében ugyanis az episztemikus használat legfeljebb másodlagosnak tekinthető abban az értelemben, hogy nagyon speciális feltételekhez kötődik (Pelyvás 1998). A magyar nyelv központi modális ill. episztemikus jelölője pedig nem egy segédige, hanem a *-hat/-het* szuffixum. Az episztemikusan is használatos segédigék közül a korpuszban csak a *kell* és a

jelenre vonatkozó *lesz* adatolható. Továbbá markáns gyakorisági különbségek rajzolódnak ki a magyar grammatikai kifejezőeszközök episztemikus használatában: A *-hat/-het* szuffixummal 108, a *lesz* kopulával kettő, a *kell* segédigével pedig mindössze egy episztemikus példa van a korpuszban.

2. Nuyts különbséget tesz a módbeli segédigék mátrixmondatbeli ill. egyszerű mondat szerkezetben való használata között. Ez érvényesíthető a magyar kifejezőeszközökre is, ugyanis a *lesz* kivételével előfordulhatnak mindkét mondat szerkezetben. A német módbeli segédigék közül Nuyts csak a *können*-t vizsgálja. A többi segédige elemzéséből azonban kiderül, hogy különféleképpen viselkednek, és nem jellemezhetők egységesen a Nuyts által javasolt funkcionális faktorok alapján.

Nuyts az **interszubsztív**itást a mátrixszerkezethez kapcsolja, ilyen szerkezetre azonban német segédigével mindössze három adat van. Egyrészt tehát nem fordul elő mindegyik segédige mátrixszerkezetben, másrészt nem igazolható, hogy ez a szerkezet az egyszerű mondat hoz képest nagyobb mértékű interszubsztívítással járna együtt. A magyar példák esetében szembeszökő, hogy a *-hat/-het* szuffixum az episztemikusan is értelmezhető adatok negyedében mátrixszerkezetben áll. Itt sem beszélhetünk azonban nagyobb interszubsztívitásról, mivel ez a szerkezet egyfelől nemcsak az episztemikus példáknál adatolható, másfelől pedig grammatikai és szemantikai tényezők is fontos szerepet játszanak a mátrixszerkezet választásában. Az adott példa ugyanis számos esetben egyáltalán nem is állhatna egyszerű mondatban – például ha a mellékmondatban tagadás, jövő idejű igealak vagy nem episztemikus segédige van –, vagy pedig az a szerkezet nem ugyanazt a bizonyossági fokot jelölné, mint a mátrixszerkezet. A két szerkezet közötti különbség tehát nem ragadható meg sem úgy, hogy az egyszerű mondat szerkezet egyértelműen szubsztív, míg a mátrixszerkezetben a modális jelölő propozicionalizált, azaz objektív episztemikus, vagy interszubsztív, sem pedig úgy, hogy a két szerkezet egymásnak mintegy szabad variánsai, melyek csak valamely funkcionális faktor tekintetében különböznek egymástól.

Deskriptív episztemikus kvalifikációt a német segédigék esetében grammatikailag a Konjunktív I vagy a múlt idejű alakokkal lehet kifejezni. Ilyen példát a korpuszban csak a *müssen*-nel találunk, a többi segédige esetében ezek az alakok nem vagy csak alig képzelhetők el. A magyar grammatikai jelölők esetében ez a tényező morfo-szintaktikai okokból nem releváns. A magyarban ugyanis csak a ragozott ige tehető múltidőbe, de nincsen a német Infinitív Perfekt-nek megfelelő alak. Egy múltidejű igealakról tehát önmagában nézve nem derül ki, hogy egy múltbeli tényállásra vonatkozó performatív episztemikus kvalifikációt, vagy pedig egy múltbeli, tehát deskriptív kvalifikációt fejez-e ki – erre csak a szövegkörnyezet adhat választ. Ez a faktor mindazonáltal Nuyts feltevésével szemben nem a mátrix-, hanem az egyszerű mondat szerkezet esetében releváns: Az összes, akár egy német segédigét, akár a

-hat/-het szuffixumot tartalmazó deskriptív példa ilyenben áll, és kérdéses, hogy egyáltalán használható-e ilyenkor a mátrixszerkezet.

Diskurzusstratégiai funkció egyetlen, a *können* és *müssen* segédigét tartalmazó adatról sem állapítható meg, fontosnak bizonyul azonban a koncesszív episztemikus *mag*-ot tartalmazó példákban. Ezeknek több mint a fele olyan szöveggörnyezetben szerepel, amelyben eltérő vélemények állnak szemben egymással, és a beszélő az övével ellentétes véleményt irrelevánsnak vagy megalapozatlannak minősíti és elveti. Ezen felül a beszélő a retorikus, *soll*-t tartalmazó kérdésekkel is a hallgató álláspontját kérdőjelezi meg. Ezekben az esetekben a beszélő tehát azt juttatja kifejezésre, hogy a másik fél véleményét elhibázottnak tartja. Ezzel szemben a néhány idevágó magyar példában a -hat/-het használatával a beszélő mindig egy potenciálisan konfliktust hordozó megnyilatkozás élet tompítja, és ezáltal védi a saját ill. – legalábbis látszólag – a hallgató arcát.

Végezetül Nuyts szerint az **információszerkezet** nem játszik szerepet a módbeli segédigék használatában. Ezt a jelen vizsgálat is megerősíti. Maga az episztemikus kvalifikáció ugyanis még azokban a példákban sem fókuszált, amelyekben tagadó, adverzatív vagy restriktív elemek állnak. Kivételt képeznek ez alól azok az episztemikusan is interpretálható, tagadást tartalmazó példák, amelyekben a *können* segédige szerepel kijelentő módban. Ezekben az episztemikus kvalifikáció fókuszált, és az adatok túlnyomó részt olyan elemeket tartalmaznak, melyek a tagadó partikulánál jobban kiemelik a tagadást. Nuyts az ilyen példákat nem tekinti episztemikusnak, következésképpen nem gondolja ezt a tényezőt relevánsnak. Az episztemikus kvalifikáció a magyar grammatikai kifejezőeszközök esetében is ritkán hangsúlyos. Kivételt megintcsak azok a példák képeznek, melyekben tagadott hatóige áll, valamint az egyetlen olyan adat, amelyben két episztemikus kvalifikációt találunk egymás mellett és a második az első javítja ki.

Episztemikus módosítószók és mellékevek

1. Az episztemikus módosítószók mindkét nyelvben hasonló szempontok alapján határozhatók el a többi szófajtól (ld. Helbig/Helbig 1993, Kugler 2002). Az episztemikus módosítószók és mellékevek a németben és a magyarban is viszonylag nagy és homogén csoportot alkotnak, sok esetben egymás ekvivalensei és analóg módon képzett lexémák. Az episztemikus módosítószók elhatárolása egyrészt az episztemikus skála felső pontján okozhat nehézséget abból a szempontból, hogy a módosítószó csak egy tényként állított tényállást erősít-e meg, vagy valóban episztemikus funkciójú. Másrészt mindkét nyelvben találunk eredetileg közvetlen vizuális evidenciára utaló módosítószókat (például *offensichtlich* és *nyilvánvalóan*), amelyek olyan szöveggörnyezetben fordulnak elő, amelyben nem vonatkoztathatók vizuális evidenciákra, hanem csak inferenciálisan értelmezhetők. Végül pedig a

kaum és az *aligha* módosítósók kevésbé prototipikusak, mivel főleg olyan megnyilatkozásokban használhatók, amelyekben áll egy nem episztemikus lehetőséget kifejező elem is.

A korpuszvizsgálat alapján mindkét nyelvben a módosítósók és az episztemikus melléznevek a leggyakrabban használt episztemikus kifejezőeszközök. A német korpuszban három és félszer olyan gyakran fordulnak elő, mint a központi és a marginális módbeli segédigék, és a magyarban is négyszer annyi példában szerepelnek, mint a grammatikai kifejezőeszközök. A gyakorisági adatokból kiderül továbbá, hogy mindkét nyelvben az euroverzális *vielleicht* ill. *talán/tán* módosítósó (Ramat/Ricca 1998) a leggyakoribb: mindkettővel kétszer annyi adatot találunk, mint amennyit a második leggyakoribb módosítósóval és annak melléknévi megfelelőjével.

2. Az episztemikus melléznevek használatában mindkét nyelvben valóban döntő szerepet játszik az **információszerkezet**. A megfelelő német példákban a melléknév minden esetben tagadott vagy fokozott alakban áll, tehát fókuszált. Ugyanez mondható el a magyar példák 90 százalékáról is, és a melléknév a fennmaradó esetekben is adverzatív szövegkörnyezetben fordul elő. Bizonyos mértékben azonban mondat eleji pozícióban, illetve fokozó partikula hatókörében a módosítósók is fókuszálhatók.

Az episztemikus melléknév használatánál Nuyts szerint az **interszubjektivitás** is fontos szerepet kap. Azonban ő maga is leszögezi, hogy ez nem közvetlenül a melléknévnek, hanem sokkal inkább annak a mondat szerkezetnek köszönhető, amelyben az előfordul (Nuyts 2001a: 66ff.). Mivel a melléknév használata a korpuszban majdnem kivétel nélkül az információszerkezetre vezethető vissza, jogosabbnak tűnik az a megállapítás, hogy az amúgy messze nem mindig tetten érhető, esetleges interszubjektív hatás nem az oka, hanem lehetséges de nem szükségszerű következménye a melléknév használatának.

Nuyts szerint néha feltehetőleg a **deskriptív** episztemikus kvalifikáció kifejezése áll a melléknév használatának hátterében. Ebből a szempontból a módosítósók strukturális okokból teljesen semleges viselkednek, és csak a szövegkörnyezetből derül ki, hogy az episztemikus kvalifikáció deskriptív-e. Ezzel szemben a melléznevek szükségszerűen vagy performatívak, vagy deskriptívek, mivel mindenképpen valamilyen igei szerkezetben – vagy állítmányi szerepben, vagy más igei konstrukcióban – fordulnak elő. A német korpuszban azonban alig, a magyarban pedig egyáltalán nincs olyan példa állítmányi szerepű melléknévvvel, amelyben a kopula nem kijelentő mód jelen időben állna. A deskriptivitás tehát nem itt, hanem az egyéb igei szerkezetekkel való használat esetén bizonyul valóban relevánsnak.

A korpuszvizsgálat végezetül alátámasztja Nuyts azon eredményét, hogy a **diskurzustratégia**, elsősorban a konfliktust jelentő megnyilatkozások tompítása releváns lehet a módosítósók esetében,

viszont szemmel láthatólag nem játszik szerepet a mellékneveknél. Tekintettel arra, hogy a módosítószók is viszonylag ritkán szerepelnek ilyen jellegű adatban, megalapozottabbnak tűnik az, hogy a diskurzusstratégia bizonyos esetekben, de nem gyakran játszik szerepet. Egyetérthetünk tehát Nuyts (2001a: 101) azon kitételével, hogy a diskurzusstratégia jelentőségét inkább az egyes lexémákra, semmint az egyes kifejezőeszköz-csoportokra kell vonatkoztatni. Ilyen szövegkörnyezetben mindkét nyelvben a prototipikus módosítószó, a *vielleicht* és a *talán* fordul elő a leggyakrabban. Ez a tényező feltehetőleg azért nem releváns a melléknevek esetében, mert pontosan ezeknek a módosítószóknak nincs melléknévi megfelelőjük.

Kognitív predikátumok

1. A kognitív predikátumok mindkét nyelvben általában véve és az episztemikus funkciójukat tekintve is heterogén, lazán strukturált, elmosódó határokkal rendelkező és jelentős gyakorisági különbségeket mutató csoportot alkotnak. Nuyts a kvalifikációs példákat szemmel láthatólag egyúttal episztemikusnak is tekinti, én magam ezzel szemben az elemzéskor a valóban episztemikus adatok vizsgálatára törekedtem. A két nyelvben majdnem ugyanannyiszor (285 ill. 287) találunk kognitív predikátumot nem episztemikus funkcióban, míg az episztemikus használatuk ehhez képest viszonylag ritkának bizonyult (108 német, 88 magyar példa). Episztemikus használatban mindkét nyelvben ugyanaz a két kognitív predikátum a legtipikusabb, mégpedig a *glauben* és a *denken*, valamint a *hisz* és a *gondol*.

2. Nuyts szerint ennél a kifejezőeszköz-csoportnál mind a négy funkcionális tényező kisebb-nagyobb mértékben fontos. Igei jellegük miatt a kognitív predikátumok szükségszerűen **szubjektív** episztemikus kvalifikációt fejeznek ki.

A **performativitás** szempontjából a német korpuszban a deskriptív, a magyarban a performatív példák vannak túlsúlyban.

A **diskurzusstratégia** is releváns: a német adatok negyede adverzatív szövegkörnyezetben szerepel, ezek felében valóban egymással szembenálló nézetek ütköztetéséről van szó. A hallgató elképzeléseivel való szembehelyezkedésének a beszélő további négy esetben olyan kérdéssel ad hangot, amelyben az udvarias *Sie* névmás az alany, a *glauben* az állítmány, továbbá egy nyomatékosító módosítószó (*wirklich* vagy *tatsächlich*) is szerepel. Hét másik példában pedig a kognitív predikátum ironikus megnyilatkozást erősít fel, vagy szemrehányást vagy öndicséretet tompít. A magyar adatok ötöde is adverzatív környezetben áll, itt azonban csak kétszer van szó különböző vélemények ütköztetéséről. További tíz példában pedig a kognitív predikátum azt a célt szolgálja, hogy szemrehányást, öndicséretet vagy beismerést tompítson.

Az **információszerkezetet** illetően Nuyts (2001a: 142) leszögezi, hogy nagyon ritka az olyan példa, amelyben maga a kognitív predikátum fókuszált. Ezt a vizsgálat teljes mértékben igazolja. Csak a német korpuszban van egy olyan adat, amelyben a kognitív predikátum hangsúlyos. Ez azonban annak köszönhető, hogy a nagy bizonyosságot kifejező predikátumot tartalmazó mátrixmondat a mellékmondat után áll. Ennek megfelelően ez a tényező aligha játszik szerepet a kognitív predikátumok használatában. Sokkal inkább arról van szó, hogy a kognitív predikátumok egyáltalán nem, vagy alig hangsúlyosak. Ebben az összefüggésben vizsgáltam a tagadást, az alárendelő kötőszó meglétét vagy hiányát, a kognitív predikátumok parentetikus használatát és a redukált, mellékmondat nélküli mátrixmondatok előfordulását. Az információszerkezet szempontjából a parentetikus és az állító mátrixmondattal lehetséges, kötőszó nélküli használat a legkevésbé feltűnő. A parentetikus használat viszonylag ritka, itt a leggyakrabban a *glauben* és a *gondol* predikátum szerepel. A német esetében valamivel erősebben rajzolódik ki az a tendencia, hogy ha a kötőszó opcionális, úgy ne jelenjék meg a mellékmondatban. Megemlítendő, hogy mind a *glauben*, mind a *denken* csak kétszer fordul elő kötőszós mellékmondattal, míg a *gondol* predikátumba ágyazott mellékmondatok mindig kötőszó nélkül állnak. A tagadást tartalmazó példák közül a legkevésbé azok fókuszáltak, amelyekben a tagadószó a mellékmondatban szerepel, a leginkább pedig azok, amelyek redukált mátrixmondatok. Utóbbira mindkét nyelvben csak két példa van. A mellékmondatos adatok között a németben a tagadott mellékmondatok, a magyarban a tagadott mátrixmondatok vannak enyhe túlsúlyban.

6. Összefoglalás és kitekintés

A Nuyts által kidolgozott funkcionális tényezők mindkét nyelv esetében hasonló szerepet játszanak. A korpuszvizsgálat alapján azonban a következő megjegyzéseket és kiegészítéseket tartom megalapozottnak:

- Nuyts elveti az objektív és a szubjektív episztemikus modalitás Lyons által javasolt megkülönböztetését, és ehelyett vezeti be az interszubjektivitást mint funkcionális faktort. Ez azonban végső soron egy tisztán szintaktikai alapú megkülönböztetés, míg az általa bírált különbségtétel eredendően szemantikai ill. logikai-szemantikai jellegű volt. Az objektív-szubjektív megkülönböztetés, ha nem is teljesen a Lyons által felvázolt formában, a korpuszelemzéskor is szükségesnek bizonyult, és ezt meglátásom szerint a szubjektív–interszubjektív faktor nem pótolja és nem is pótolhatja.
- Az episztemikus melléknevek használatánál kérdésesnek tűnik az interszubjektivitás motiváló szerepe, mivel ennél a kifejezőeszköz-csoportnál mindkét nyelv esetében bizonyítottan a fókuszálhatóság, tehát az információszerkezet a döntő. A melléknév azonban szükségszerűen a kopulával alkothat csak állítmányt, és amennyiben a szerkezet esetleg nagyobb interszubjektivitással

jár együtt, úgy ez inkább a szintaktikai struktúra következménye, mintsem a melléknév használatának az oka.

- A vizsgálatból továbbá kiderült, hogy a módbeli segédigék nagyon ritka, a *-hat/-het* szuffixumnak azonban viszonylag gyakori mátrixmondatbeli használata semmiképpen sem jár együtt az interszubsztémikus kifejezésével. A magyar példák esetében pedig sokszor nem funkcionális, hanem éppen szintaktikai vagy szemantikai okok miatt szükséges ennek a szerkezetnek a használata. Így tehát az interszubsztémikus mint funkcionális tényező a Nuyts által javasolt formában problematikus és fölülvizsgálatra szorul.

- A deskriptív használat lehetősége Nuyts szerint adott, és néha valóban motiváló tényező az episztémikus melléknevek esetében. Erre azonban állítmányi használatukban alig találunk példát. Ezzel szemben a deskriptivitás fontos szerepet játszik az egyéb igei szerkezeteknél, amelyekben a melléknév előfordul – ezek valóban elsősorban deskriptív és nem performatív episztémikus kvalifikációt fejeznek ki.

- A grammatikai kifejezőeszközöknél Nuyts csekély mértékben ugyan, de relevánsnak tartja a deskriptivitást, amely azonban nem a mátrixmondatához, hanem az egyszerű szerkezethez köthető, ugyanis a deskriptív adatok kivétel nélkül ebben fordulnak elő.

- Nuyts szerint a fókuszálhatóság néha motiváló tényező a kognitív predikátumok használatakor. A vizsgált korpuszban azonban mindössze egyetlen, ráadásul jelölt példa van, ahol az episztémikus kvalifikáció maga hangsúlyos, így ennek a faktornak meglátásom szerint nem tulajdonítható valódi jelentőség a kognitív predikátumok esetében.

- Ezzel szemben az episztémikus kvalifikáció azokban a példákban hangsúlyos, melyekben egy tagadott, grammatikai, lehetőséget kifejező jelölő áll.

- Végezetül valóban egyetlen olyan német példa van, amelyben a melléknév diskurzusstratégiai funkcióval bír. Ez azzal függhet össze, hogy ilyen szerepben általában olyan episztémikus jelölőt találunk, amely alacsony bizonyossági fokot fejez ki. A módosítószók közül tipikusan a *vielleicht* és a *talán* fordul elő ilyenkor, amelyeknek nincs melléknévi megfelelőjük. Tehát a lehetséges diskurzusstratégiai szerep mindkét nyelv esetében valóban inkább az egyes lexémákhoz köthető, semmint az egyes kifejezőeszköz-csoportokhoz.

A vizsgált funkcionális tényezők alapján sem a német, sem a magyar esetében nem találunk jelentős különbséget a grammatikai kifejezőeszközök és a módosítószók között. Annak feltárására, hogy ebben a vonatkozásban mekkora szerep jut a grammatikai és a szemantikai tényezőknek, további kutatás szükséges.

A disszertáció témájához kapcsolódó publikációk

- Horváth Katalin (2002): Die Gebrauchsweisen der Modalverben in Predigten von Meister Eckhart und Martin Luther. In: Adamcová, Livia (szerk.): Beiträge zur Sprache und Sprachen 5. Vorträge der 11. Jahrestagung der GESUS in Bratislava (Edition Linguistik; 49), 121-128.
- Horváth Katalin (2002): Book notice/Kurzbewertung zu Nuyts, Jan (2001). Epistemic Modality, Language and Conceptualization: A Cognitive-Pragmatic Perspective. Amsterdam: Benjamins. In: Jezikoslovlje 3.1-2, 261-263.
- Horváth Katalin (2006): Epistemische Modalität im Deutschen und Ungarischen. In: Gárgyán Gabriella/Hum Rozália/Molnár Petra (szerk.): Linguistische Beiträge ungarischer Nachwuchsgermanisten. Referate der II. Linguistischen Tagung ungarischer Nachwuchsgermanisten an der Universität Szeged am 18-19. November 2005. Szeged: Grimm, 43-62.
- Horváth Katalin (2006): Überlegungen zur Übersetzung modaler Ausdrücke in deutsch-ungarischer Relation. In: Jezikoslovlje 7.1-2, 113-140.
- Horváth Katalin (2007): Eine kontrastive Analyse der grammatischen Ausdrucksmittel der Modalität im Deutschen und Ungarischen. In: Hohnsträter, Dirk/Masát András (szerk.): Jahrbuch der ungarischen Germanistik 2006. Budapest/Bonn: GuG/DAAD, 121-143.
- Horváth Katalin (2008): Die deutschen Modalverben und ihre ungarischen Äquivalente – Ergebnisse einer Korpusanalyse. In: Brdar-Szabó Rita/Knif-Komlósi, Elisabeth/Péteri Attila (Hgg.): An der Grenze zwischen Grammatik und Pragmatik. Frankfurt am Main: Peter Lang, 273-281.
- Horváth Katalin (előkész.): Sind quotative Modalverben epistemisch? (2008. október 9-én a V. Linguistische Tagung ungarischer Nachwuchsgermanisten konferencián tartott előadás kézírata, publikálásra benyújtva)
- Horváth Katalin (előkész.): Die grammatische Markierung von epistemischer Notwendigkeit im Deutschen und Ungarischen: *müssen* und *kell*. (2009. február 18-án a III. Internationale Germanistentagung Partium konferencián tartott előadás kézírata, előkészületben)

Egyéb publikációk

- Horváth Katalin (2003): Aufforderungssatztypen vom Mittelhochdeutschen bis zum frühen Neuhochdeutschen – eine Fallstudie. In: Orosz Magdolna/Herzog, Andreas (szerk.): Jahrbuch der ungarischen Germanistik 2003. Budapest/Bonn: GuG/DAAD, 249-265.
- Péteri Attila/Horváth Katalin (2004): Das Satzmodussystem im Deutschen und im Ungarischen. Zum Abschluss eines Forschungsprojektes. In: Orosz Magdolna/Herzog, Andreas (szerk.): Jahrbuch der ungarischen Germanistik 2004. Budapest/Bonn: GuG/DAAD, 185-220.
- Fekete Ágnes/Horváth Katalin (szerk.) (2007): Linguistische Beiträge ungarischer Nachwuchsgermanisten. Referate der III. Linguistischen Tagung ungarischer Nachwuchsgermanisten an der Universität Budapest am 6-7. April 2006. (Budapester Beiträge zur Germanistik; 50)
- Horváth Katalin (2008): Modalisierte Sprechakte im Deutschen und Ungarischen. In: Boszák Gizella (szerk.): Wissenschaften im Dialog. Studien aus dem Bereich der Germanistik. Band 3. II. Internationale Germanistentagung, Wissenschaften im Dialog, Großwardein/Oradea/Nagyvárad, 20.–22. Februar 2008. (Schriftenreihe des Lehrstuhls für germanistische Sprach- und Literaturwissenschaft der Christlichen Universität Partium/Großwardein, 6), 27-40.
- Keszler Borbála/Lengyel Klára (2008): Ungarische Grammatik. Aus dem Ungarischen übertragen von einer Übersetzergruppe unter der Leitung von Borbála Keszler und Attila Péteri. Hamburg: Buske.